

Σμαρώ Νικολαΐδου-Αραμπατζή

ΟΙ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΨΕΥΔΟΣ-ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΕΧΘΡΟΣ-ΦΙΛΟΣ ΣΤΟΝ ΦΙΛΟΚΤΗΤΗ ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΗ

ΤΑ ΔΙΠΟΛΙΚΑ ΖΕΥΓΗ ψεύδος-αλήθεια και εχθρός-φίλος εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο των αντιθέσεων που διέπουν την τραγωδία *Φιλοκτήτης* του Σοφοκλή, και διαφοροποιούν το όψιμο (409 π.Χ.) δράμα του ποιητή από τις προηγούμενες (σωζόμενες) τραγωδίες του. Οι Αχαιοί είχαν εγκαταλείψει στη Λήμνο τον Φιλοκτήτη εξαιτίας της ανιάτης πληγής του, δέκα χρόνια μετά όμως πληροφορούνται από τον μάντη Έλενο ότι για την άλωση της Τροίας είναι απαραίτητο το τόξο του εγκαταλειφθέντος ήρωα. Καταφθάνουν, έτσι, στην ακτή του έρημου νησιού ο Οδυσσέας και ο νεαρός Νεοπτόλεμος με σκοπό να αποσπάσουν από τον δυστυχή άνδρα το πολύτιμο τόξο. Η επιχείρηση οργανώνεται από τον πολυμήχανο Οδυσσέα, ο οποίος πείθει τον Νεοπτόλεμο να εξαπατήσει τον Φιλοκτήτη, και ο νέος προσποιείται οργή και έχθρα εναντίον των Αχαιών, που του στέρησαν τάχα τα όπλα του πατέρα του, του Αχιλλέα. Ο στόχος είναι να κερδίσει ο Νεοπτόλεμος την εμπιστοσύνη του Φιλοκτήτη, και να του πάρει το τόξο. Η ανυπόκριτη συμπάθεια όμως του ανήμπορου Φιλοκτήτη προς τον γιο του Αχιλλέα προκαλεί την ηθική δοκιμασία του νεαρού ήρωα, που μεταστρέφεται υποστηρίζοντας ότι το στεφάνι της νίκης προορίζεται για τον πραγματικό κάτοχο του τόξου, και αρνείται να φύγει για την Τροία χωρίς τον Φιλοκτήτη. Καθώς η αλήθεια διαδέχεται το ψεύδος, δοκιμάζονται οι διαθέσεις των δραματικών προσώπων και ανατέμνονται οι σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ τους. Από την άποψη αυτή ο *Φιλοκτήτης* αποκτά λειτουργία βαθύτατα ανθρωπογνωστική: αποκαλύπτει τις αντιφάσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς και διερευνά τις ισορροπίες ανάμεσα στο ηθικό και το συμφέρον. Ολόκληρη η πλοκή του έργου κατατείνει στο να δείξει, αφενός, την ευκολία με την οποία επιστρατεύεται το ψεύδος για την επίτευξη του συμφέροντος και, αφετέρου, την αναλ-

λοιώτη αξία αρετών όπως ο οίκτος, η αλληλεγγύη προς τον πονεμένο συνάνθρωπο και η προσφορά της ανυστερόβουλης φιλίας. Η διαπίστωση ότι ο πόνος και η δυστυχία συνδέονται αναπόσπαστα με την ανθρώπινη κατάσταση οδηγεί σε μια βαθύτερη κατανόηση και ουσιαστικότερη επικοινωνία των ανθρώπων μεταξύ τους.

1. Η αντίθεση ψεύδος-αλήθεια

Στον πρόλογο, όπου οργανώνεται η απάτη σε βάρος του Φιλοκτήτη, η διάκριση του ψεύδους από την αλήθεια είναι ευδιάκριτη: ο Νεοπτόλεμος παρουσιάζεται προσηλωμένος στην αξία της αλήθειας (στ. 85-95, 100, 102, 108),¹ ενώ ο Οδυσσεάς επιχειρηματολογεί για την ωφελιμότητα του δόλου (στ. 99, 101, 107, 109) και αγωνίζεται, όχι χωρίς κόπο, να μεταστρέψει την ευγενική φύση του νέου (στ. 51, 79-80). Στο πρώτο επεισόδιο όμως γίνονται εξαιρετικά δυσδιάκριτα τα όρια της αλήθειας και του ψεύδους, γιατί ο Νεοπτόλεμος αποφασίζει να υιοθετήσει το σχέδιο εξαπάτησης που του πρότεινε ο Οδυσσεάς (στ. 120), και μας εκπλήσσει με την αριστοτεχνική οργάνωση της πλαστής ιστορίας που αφορά την προσβλητική στέρηση από τον ίδιο των όπλων του Αχιλλέα (στ. 343-385).² Η σύγχυση, μάλιστα, επιτείνεται στο δεύτερο επεισόδιο, όταν ο έμπορος, ένα πρόσωπο πλαστό και ψευδόμενο (στ. 126-129), και σε μια αποστολή απολύτως ψευδή, εκφέρει δημόσια το αυθεντικό περιεχόμενο του χρησμού (στ. 603-621).³ Ο χρησμός, βέβαια, είναι αληθινός, γιατί προέρχεται από έναν μάντη· ο μάντης Έλενος όμως, ως Τρώας, είναι εχθρός των Αχαιών.⁴ Ωστόσο, ο

1. Για το θέμα, Podlecki 1966: 237.

2. Για την αληθοφάνεια της ψευδούς ιστορίας που αφηγείται ο Νεοπτόλεμος η Greengard (1987: 23-24) σημειώνει πως η ιστορία αυτή, για την οποία το κοινό γνωρίζει ότι είναι ψευδής, συνιστά μια νέα δραματική πραγματικότητα. Τη σημασία της ιστορίας του Νεοπτόλεμου για την προώθηση της πλοκής την εξήγησε και ο Hamilton (1975). Η αληθοφάνεια της διήγησης, πάντως, προβλημάτισε τους μελετητές, μερικοί από τους οποίους πρότειναν ακόμη και το ενδεχόμενο να υπήρχε διαφορετική παραλλαγή του μύθου για την κρίση των όπλων του Αχιλλέα, την οποία, κατά τη γνώμη τους, υιοθετεί εδώ ο Σοφοκλής (Knox 1964: 191 σημ. 30, Bers 1981: 500-502).

3. Για το θέμα βλ. Roberts 1989: 171. Για τη σκηνή του εμπόρου γενικώς, Masaracchia 1964.

4. Για το θέμα βλ. Pucci 1994: 42 σημ. 52.

χρησμός αυτός θα κατευθύνει τα δραματικά γεγονότα στον δρόμο της αλήθειας, επειδή θα προσανατολίσει την πορεία της πλοκής στην ανάγκη μεταφοράς του Φιλοκτήτη στην Τροία. Πιο εντυπωσιακός είναι ο συνδυασμός του αληθινού περιεχομένου της προφητείας με το σχέδιο δράσης του Οδυσσέα, το οποίο, προσαρμοζόμενο στην πλαστή ταυτότητα του εμπόρου, αποδεικνύεται ιδιαίτερα αποτελεσματικό, αφού ο Φιλοκτήτης αισθάνεται τώρα βεβαιότερη⁵ από ποτέ την επικείμενη άφιξη του πονηρού άνδρα (στ. 614-621).

Με τη μεταστροφή του Νεοπτολέμου και την αποκάλυψη της αλήθειας στον Φιλοκτήτη (στ. 895 κ.ε.), επανέρχεται με ευδιάκριτο τρόπο ο διπολισμός αλήθεια-ψεύδος. Η νέα παρέμβαση του Οδυσσέα όμως επαναφέρει τη ρευστότητα, γιατί τελικά οι αληθινές προθέσεις του ήρωα δεν είναι καθόλου σαφείς: παρά τη δημόσια δέσμευσή του ότι είναι αναγκαία η μεταφορά του Φιλοκτήτη στην Τροία (στ. 981-983), δεν διστάζει να απειλήσει πως θα αναχωρήσει από το νησί χωρίς τον ταλαιπωρημένο άνδρα (στ. 1055-1062). Έκδηλη, εξάλλου, είναι και η αμηχανία του Νεοπτολέμου, που παραμένει σιωπηλός για μεγάλο διάστημα (στ. 974-1073), παρακολουθώντας τη δράση του Οδυσσέα. Ακόμη και μετά την εμφάνιση του Ηρακλή (του αρχικού κατόχου του τόξου) στο τέλος του δράματος, η αλήθεια δεν αποδεσμεύεται εξ ολοκλήρου από το ψεύδος, αφού ο επιφαινόμενος θεός, παρόλη την καθαρότητα του λόγου του, δεν αποδοκιμάζει, ούτε καν έμμεσα, τον ρόλο του Οδυσσέα: αντίθετα, μάλιστα, δεν αποκλείει καθόλου από τη μελλοντική κατάληψη της Τροίας,⁶ στην οποία θα πρωταγωνιστήσουν ο Νεοπτόλεμος και ο Φιλοκτήτης, τη συμμετοχή και του πολυμήχανου ήρωα.

Παράλληλα, και οι ψυχικές διακυμάνσεις των ηρώων φαίνεται να παρακολουθούν την αντίθεση ανάμεσα στην αλήθεια και το ψεύδος.⁷ Προτού ακόμη παρουσιάσει ο Οδυσσέας το σχέδιο της εξαπάτησης, ο Νεοπτόλεμος, αντικρίζοντας τα ρυπαρά ευρήματα της σπηλιάς (στ.

5. Βλ. Podlecki 1966: 240, Kitto 1976: 410-411.

6. Περυσινάκης 1992: 107.

7. Για τη σημασία του θέματος, Daly 1982: 442 και Winnington - Ingram 1999: 390. Ο Taplin (1971: 27-29, 33-39) πιστεύει ότι οι ψυχικές αυτές διεργασίες επιβεβαιώνονται και θεατρικά με ανάλογες κινήσεις του Νεοπτολέμου όταν: α. δηλώνεται για πρώτη φορά η απόφαση των δύο ηρώων να αναχωρήσουν (στ. 893)· β. γίνεται εκ μέρους του νέου η πρώτη απόπειρα επιστροφής του τόξου (στ. 972-977)· γ. επιστρέφει το τόξο (στ. 1291-1293) και δ. υποβαστάζοντας τον Φιλοκτήτη, είναι έτοιμος για την επιστροφή στη Μαλίδα (1402-1408).

38-39),⁸ δηλώνει απερίφραστα τον οίκτο του για τον άγνωστο ήρωα, και συναισθάνεται ασφαλώς καλύτερα τον πόνο του Φιλοκτήτη όταν εκείνος εμφανίζεται σε λίγο τρικλίζοντας και βογκώντας (στ. 219).⁹ Η πλαστή ιστορία την οποία αφηγείται αμέσως μετά ο νέος,¹⁰ για την υποτιθέμενη στέρηση από τον ίδιο των όπλων του πατέρα του, έχει μεγάλο ψυχικό βάθος, γιατί προκαλεί στον Φιλοκτήτη το συναίσθημα που κυρίως τον ικανοποιούσε, το μίσος εναντίον του Οδυσσέα και των Ατρείδων. Προεξοφλεί όμως και την εμπιστοσύνη του ήρωα στην ειλικρίνεια του γιου του Αχιλλέα (στ. 403-404), καθώς ο Νεοπτόλεμος παρουσιαζόταν ψευδώς ως θύμα (και αυτός) του δόλου των Αχαιών. Η επικοινωνία αυτή, μάλιστα, μολονότι στηρίζεται σε μια ψευδέστατη ιστορία, έχει περιθώρια ψυχικής συγκίνησης και για τον Νεοπτόλεμο. Έτσι, όταν σε λίγο ο νέος δεν θα μπορεί να διακρίνει την αλήθεια από το ψέμα (στ. 897-909) και αποφασίσει να αποκαλύψει στον Φιλοκτήτη την αλήθεια (στ. 915-916), θα ομολογήσει ότι η ψυχή του κλυδωνιζόταν πάλαι από συμπάθεια για τον καταπονημένο ήρωα (στ. 965-966).¹¹ Βρισκόμαστε, επομένως, μπροστά στο εξής παράδοξο: η προώθηση της πλοκής του δράματος στηρίζεται στον δόλο και το ψεύδος, εξαιτίας της απατηλής ιστορίας του Νεοπτολέμου και του εμπόρου· η επικοινωνία όμως του Νεοπτολέμου και του Φιλοκτήτη προωθείται με την ψυχική προσέγγιση των δύο ηρώων, η οποία τελικά αποδεικνύεται αληθινή όταν ο νέος αρνείται αιφνιδιαστικά να συνεχίσει την τακτική της απάτης σε βάρος του Φιλοκτήτη (στ. 839-842).¹² Μετά τη μεταστροφή του Νεοπτολέμου,¹³ το κριτήριο της συμπεριφοράς του νέου

8. Η αντίδραση αυτή του Νεοπτολέμου δεν συνιστά ασφαλώς το θετικότερο ψυχικό υπόβαθρο για την ευόδωση των σχεδίων του Οδυσσέα (βλ. Beye 1970: 70).

9. Για τη θεατρική δύναμη της σκηνής, Easterling 1977: 127.

10. Η Easterling (ό.π.: 126-127) έχει τη γνώμη ότι η πλαστή ιστορία του Νεοπτολέμου μπορεί να ερμηνευθεί διττά, είτε ως συνειδητός δόλος του ήρωα είτε ως έκφραση του αρχόμενου εκ μέρους-του δισταγμού να πάρει μέρος στην επιχείρηση της οργανωμένης απάτης.

11. Οίκτος του Νεοπτολέμου για τον Φιλοκτήτη υπάρχει ακόμη στους στίχους 806, 906, 913.

12. Πρόκειται για τους γνωστούς εξαμέτρους του Νεοπτολέμου, που απασχόλησαν πολύ τους μελετητές (βλ. Hinds 1967: 174-175, Rose 1976: 73 σημ. 55, Ipoue 1979: 225 σημ. 25). Για την ειρωνική διάσταση των στίχων αυτών, Περυσινάκης 1992: 99.

13. Τη μεταστροφή του Νεοπτολέμου την εξήγησε αναλυτικά ο Steidle (1968: 174-181): ο μελετητής πιστεύει ότι σε διάφορα σημεία του δράματος οι υπαινιγμοί

είναι πλέον η αλήθεια. Ο Νεοπτόλεμος όμως δεν θα αποκαλύψει ποτέ στον Φιλοκτήτη¹⁴ ότι η στέρηση των όπλων του Αχιλλέα από τον ίδιο ήταν μια πλαστή ιστορία. Με τον τρόπο αυτόν, ένα μέρος της ψυχικής επικοινωνίας του Νεοπτολέμου με τον Φιλοκτήτη, η προσβολή της προσωπικής τιμής των δύο ηρώων, εξακολουθεί να υπάρχει προκειμένου να συντηρείται η προσέγγιση που έχει επιτευχθεί.

II. Η αντίθεση εχθρός-φίλος

Στημονική για την πορεία του δράματος αποδεικνύεται και η αντίθεση ανάμεσα στη φιλία και την έχθρα, αφού η αντίθεση αυτή προσδιορίζει τον ψυχικό κόσμο των ηρώων και καθορίζει τη στάση τους. Στον πρόλογο, η σχέση του Νεοπτολέμου και του Οδυσσέα ξεκινά από θετικά χαρακτηριστικά, καθώς ο Οδυσσέας αρχικά φαίνεται να υιοθετεί ακόμη και το μοντέλο της πατρικής συμπεριφοράς απέναντι στον νέο (στ. 79, 84, 96, 130).¹⁵ Την ίδια στιγμή, ωστόσο, η σχέση αυτή υπονομεύεται από τις «παρααινέσεις» του δαιμόνιου ήρωα, ο οποίος ουσιαστικά απαιτεί από τον Νεοπτόλεμο να αρνηθεί την ευγενική φύση που κληρονόμησε από τον Αχιλλέα (στ. 79-85). Ο νέος κλυδωνίζεται από την αρχική έκπληξη και άρνηση (στ. 54, 86-91, 100, 108) ως την πρόθυμη συμμόρφωση στις υποδείξεις του Οδυσσέα (στ. 116-122). Η υιοθέτηση όμως του σχεδίου της απάτης εκ μέρους του δεν οφείλεται στη φιλία του προς τον Οδυσσέα, αλλά είναι ένας συγκυριακός συμβιβασμός που προκύπτει από την εκβιαστική απειλή της ηρωικής του φύσης με το κλέος της μελλοντικής άλωσης της Τροίας (στ. 111-120).¹⁶

Καθώς προχωρεί η επιχείρηση της απάτης με βάση το σχέδιο που συμφωνήθηκε, οικοδομείται μια άλλη σχέση φιλίας, πολύ διαφορετική. Η ελληνική καταγωγή της αποστολής που έφθασε στη Λήμνο και, κυ-

ή η σιωπή του Νεοπτολέμου δηλώνουν πως ο ήρωας δεν ήταν ευτυχής με τον ρόλο του. Για το ίδιο θέμα, Schmidt 1973: 168 κ.ε. και Alt 1961: 160. Αντίθετη είναι η άποψη του Erbse 1966: 189-193. Για τις διαφορετικές ερμηνείες των μεταπτώσεων του Νεοπτολέμου, Easterling 1978: 29.

14. Βλ. Blundell 1988: 146.

15. Για το θέμα, Avery 1965: 285 και Rose 1976: 89 σημ. 86. Ο Reihardt (1976: 176) παραλλήλισε τη σχέση Οδυσσέα και Νεοπτολέμου με τη σχέση Κρέοντα και Αίμονα στην *Αντιγόνη*.

16. Για την απειλή αυτή, Podlecki 1966: 238 και Winnington - Ingram 1999: 389.

ρίως, η ταυτότητα του νεαρού γιου του Αχιλλέα προκαλούν χαρά και ικανοποίηση στον Φιλοκτήτη, που δεν περίμενε μια τέτοια ευτυχία. Ο ήρωας ανταποκρίνεται με εξαιρετική ευπιστία¹⁷ στην προσέγγιση που ψευδώς επιδιώκει ο Νεοπτόλεμος (στ. 530-532),¹⁸ και εκφράζει με οργή το μίσος του για τους Ατρείδες και τον Οδυσσέα. Η εκδήλωση των συναισθημάτων του είναι ειλικρινής και ανυπόκριτη: λυπάται βαθύτατα για τη μοίρα των γενναίων ηρώων της Τροίας και αναθεματίζει την εύνοια της τύχης για τους κακούς και ανάξιους της Τρωικής εκστρατείας: εκφράζει τον θαυμασμό του για το ηρωικό ήθος του Νεοπτολέμου και, θεωρώντας αληθινή την ιστορία των όπλων του Αχιλλέα, επαινεί τον νέο για τη συνεπή προσήλωσή του στην πατρική αρετή. Το βάθος της φιλίας που έχει επιτευχθεί επιτρέπει στον Φιλοκτήτη να αναγνωρίζει στο πρόσωπο του Νεοπτολέμου έναν γιο,¹⁹ που θα ευχόταν να ήταν δικός του (στ. 466, 468, 478, 484), και εκλιπαρεί ανήμπορος για τη βοήθεια που ελπίζει ότι αυτός θα του προσφέρει (στ. 470-471, 501). Η παρέμβαση, εξάλλου, του εμπόρου διογκώνει το μίσος του Φιλοκτήτη και επισπεύδει τις αποφάσεις του. Η πληροφορία της επικείμενης άφιξης του Οδυσσέα ενισχύει μέσα του την ανάγκη να αναδείξει τη γενναιοφροσύνη του Νεοπτολέμου. Επιτρέπει, λοιπόν, στον νέο να αγγίξει το μυθικό τόξο του Ηρακλή (στ. 662-670),²⁰ και,

17. Τα στοιχεία αυτά δεν έχουν ληφθεί υπ' όψιν από τους μελετητές που προέβαλαν την αγριότητα του Φιλοκτήτη (βλ. Bowra 1944: 293, Ronnet 1969: 255-258).

18. Για το θέμα, Rose 1976: 69.

19. Για την πατρική στάση του Φιλοκτήτη βλ. Avery 1965: 285-290. Ο μελετητής σημειώνει ότι ο Φιλοκτήτης αποκαλεί τον Νεοπτόλεμο *παί ή τέκνον* πενήντα δύο φορές (σ. 285 σημ. 3): αντιδιαστέλλει, μάλιστα, τη στάση του Φιλοκτήτη προς εκείνη του Οδυσσέα (στ. 130, 372), στην οποία δεν διακρίνει αληθινή στοργή αλλά διάθεση ισχύος και επιβολής (Avery, ό.π. σ. 285).

20. Για τη σύνδεση του τόξου με τον ηρωισμό βλ. Harsh 1960: 412 κ.ε., Ali 1961: 171-172, Erbse 1966: 199. Για τη συμβολή του τόξου στην εμπέδωση της φιλίας, Rose 1976: 70. Ο Hoppin (1990: 163), μάλιστα, σημειώνει ότι στο σημείο αυτό (στ. 671-673) ο Νεοπτόλεμος επιχειρηματολογεί για τη φιλία, επειδή το άγγιγμα του τόξου τον καθιστά κοινώνω των πόνων του Φιλοκτήτη. Δεν είναι, εξάλλου, τυχαίο ότι η επιχειρηματολογία του Νεοπτολέμου για τη φιλία του Φιλοκτήτη ανακινεί την ετυμολογία του ονόματος του ήρωα: ο Φιλοκτήτης φιλεί κτᾶσθαι ή θεωρεί τη φιλία ως το σπουδαιότερο απόκτημα (βλ. Daly 1982): άλλωστε, και το όνομα του ήρωα φαίνεται να περιβάλλεται με το στοιχείο της ειρωνείας, γιατί, ενώ το όνομα του Φιλοκτήτη ήταν άγνωστο στον Νεοπτόλεμο (στ. 249), από τον

όταν η νόσος τον προσβάλλει αιφνιδιαστικά, ζητεί αδύναμος βοήθεια από τον Νεοπτόλεμο και αμέσως μετά βυθίζεται στον ύπνο εξουθενωμένος, αφήνοντας με εμπιστοσύνη το τόξο στα χέρια του νέου (στ. 762-767).²¹

Η δοκιμασία της φιλίας αρχίζει με τους πρώτους δισταγμούς του Νεοπτολέμου (στ. 895 κ.ε.). Ο Φιλοκτήτης, βέβαια, είναι ανυποψίαστος για όσα βασανίζουν τον νεαρό γιο του Αχιλλέα, και το χειρότερο που θα μπορούσε να φανταστεί θα ήταν η εγκατάλειψή του (στ. 910-911). Η ανησυχία του ήρωα, ωστόσο, είναι έκδηλη, και η φράση *ἀνὴρ ὄδε* (στ. 910) αντικαθιστά προς στιγμήν την προσφώνηση *τέκνον* (στ. 914), που δηλώνει ακόμη τα αληθινά του αισθήματα. Όταν όμως ο Νεοπτόλεμος του αποκαλύπτει αμήχανος τον αληθινό τους προορισμό για την Τροία (στ. 920), ο Φιλοκτήτης αισθάνεται προδομένος από τον άγνωστο άνδρα (ξένο) που κατάφερε να τον εξαπατήσει. Ενδεικτική είναι η οργισμένη αποστροφή του *ἀπόλωλα τλήμων, προδέδομαι, τί μ', ὦ ξένε, / δέδρακας;* (στ. 923-924)²² καθώς και ο χαρακτηρισμός *ἔχθιστος* (στ. 927-928) για τον νέο τον οποίο προηγουμένως θεωρούσε παιδί του. Ο δυστυχής ήρωας δυσκολεύεται πολύ να πιστέψει ότι είναι αληθινά όσα συμβαίνουν (στ. 921) και απαιτεί από τον Νεοπτόλεμο να του επιστρέψει το τόξο (στ. 924). Όμως, μετά την πρώτη έκρηξη, αποκαλεί και πάλι τον νέο *τέκνον*,²³ ελπίζοντας πως δεν θα τον αφήσει αβοήθητο χωρίς το τόξο (στ. 932-935, 967-968).

Παράλληλα, ψυχική πίεση αισθάνεται και ο Νεοπτόλεμος, ο οποίος, μετά τη σιωπή των στίχων 927-964, ομολογεί με ειλικρίνεια τον οίκτο του για τον εγκαταλελειμμένο άνδρα (στ. 965-966). Η ομολογία αυτή, σε συνδυασμό με τους δισταγμούς και την απόγνωση του νέου (στ. 969-970), ενισχύει τη στοργική διάθεση του Φιλοκτήτη· ο ήρωας εκτιμά τώρα ότι ο Νεοπτόλεμος έπεσε θύμα απάτης (στ. 971-972), και την εικασία του την επιβεβαιώνει αμέσως η εμφάνιση του Οδυσσέα (στ. 974-977). Στη σύγκρουση που ακολουθεί το μίσος του Φιλοκτήτη είναι ασυγκράτητο, τόσο για τον Οδυσσέα (στ. 991 *ὦ μίσος*)

στ. 671 το όνομα δηλώνει πλέον τη φιλία στην οποία θα στηριχθεί η μεταστροφή του Νεοπτολέμου (βλ. Περυσινάκης 1992: 99).

21. Αξιοσημείωτες είναι και εδώ οι πατρικές προσφωνήσεις στον Νεοπτόλεμο (στ. 805, 807, 811).

22. Για τον όρο *ξένος* βλ. Blundell 1989: 207 και Easterling 1977: 129, η οποία σημειώνει και την αντίθεση των παραπάνω προσφωνήσεων.

23. Βλ. Avery 1965: 288-290.

όσο και για τους Ατρείδες (στ. 1043-1044). Είναι, μάλιστα, αξιοσημείωτο ότι το θέμα της φιλίας και της έχθρας εμπλέκεται τώρα με τα στοιχεία της φύσης και το τόξο. Σε μια απελπιστική αποστροφή του Φιλοκτήτη, η φύση, που επί δέκα χρόνια ήταν σύντροφος της ερημίας του, παρουσιάζεται ως επικίνδυνος εχθρός του (στ. 1081 κ.ε.): ο ήρωας αισθάνεται ότι δεν θα μπορέσει να επιβιώσει, γιατί έχει στερηθεί το τόξο, τον μοναδικό βέβαιο φίλο και προστάτη του (στ. 1128).²⁴ Την αμφίδρομη κίνηση των γεγονότων, από τη φιλία στην έχθρα και αντιστρόφως, την υπογραμμίζει και η αμφίσημη στάση του χορού, που κινείται αινιγματικά ανάμεσα στον οίκτο (στ. 169 κ.ε., 507-509, 680 κ.ε.) και τη διάθεση να εγκαταλείψει τον Φιλοκτήτη (στ. 827 κ.ε.). Ύστερα από τη συμμετοχή του στη διαδικασία της απάτης και την ανεξήγητη προτροπή να εγκαταλειφθεί ο ήρωας τη στιγμή της μεγάλης κρίσης (στ. 835-880), ο χορός διακηρύσσει την εύνοιά του για τον ανήμπορο άνδρα (στ. 1164), αποποιείται τη δική του συνενοχή και μετατοπίζει την ευθύνη στους θεούς (στ. 1116-1119): παράλληλα, επιχειρεί να μειώσει και την ευθύνη του Οδυσσέα, με τη δικαιολογία ότι εκτελούσε τις εντολές των Ατρείδων (στ. 1143-1145). Ασαφής όμως είναι και η στάση του Φιλοκτήτη απέναντι στον χορό: ο ήρωας άλλοτε εκλιπαρεί τους ναύτες να μην τον εγκαταλείψουν (στ. 1181-1185) και άλλοτε απορρίπτει τη φιλία τους, επειδή γνωρίζει ότι εργάζονται για το συμφέρον των Αχαιών (στ. 1216-1217).

Μετά την επιστροφή του τόξου σηματοδοτείται νέα αλλαγή στο ήθος του Φιλοκτήτη, χωρίς να μεταστρέφεται εξ ολοκλήρου η ταραχή που προηγήθηκε. Παρά την αποκατάσταση της πατρικής σχέσης με τον Νεοπτόλεμο (στ. 1295), ο ηθικός προβληματισμός του ήρωα παραμένει: ο προβληματισμός αυτός, βέβαια, είχε ξεκινήσει αρκετά νωρίς, από την πληροφορία του Νεοπτολέμου για την επιβίωση των κακών Αχαιών στην Τροία. Τώρα όμως αφορά την προσωπική στάση που πρέπει να κρατήσει ο Φιλοκτήτης απέναντι σε μian απάτη που οργανώθηκε τόσο απροκάλυπτα σε βάρος του. Η ανάγκη της φιλίας των ανθρώπων, και προπαντός ενός γιου που ο ίδιος δεν είχε, προκαλεί τη συγγνώμη του για τον Νεοπτόλεμο, με τη σκέψη ότι ο νέος παραπλανήθηκε (στ. 1310-1313): ο Οδυσσέας όμως και οι Ατρείδες είναι ασυ-

24. Η σημασία του τόξου για την επιβίωση του Φιλοκτήτη τονίζεται στον στ. 931, ἀπεστέρηκας τὸν βίον τὰ τόξ' ἐλών και στον στ. 933 πρὸς θεῶν πατρώων, τὸν βίον με μὴ ἀφέλης. Για το θέμα βλ. Henry 1974.

γγώρητοι (στ. 1355-1361), αφού προσέβαλαν για δεύτερη φορά την τιμή του ήρωα, τον οποίο οι ίδιοι είχαν εγκαταλείψει αβοήθητο. Είναι, λοιπόν, δικαιολογημένη η άρνησή του να επιστρέψει στην Τροία· πολύ περισσότερο που η άρνηση αυτή γίνεται στοιχείο επιβεβαίωσης της προσβεβλημένης τιμής του²⁵ καθώς και μέτρο για την απόδοση της δικαιοσύνης που διαταράχθηκε από τον δόλο των ανθρώπων. Έτσι, αποβαίνει άκαρπη η ειλικρινής προσπάθεια του Νεοπτολέμου να τον μεταπείσει (στ. 1314-1401)· παρά την εμφανή αμηχανία του Φιλοκτήτη (στ. 1350-1351), το μίσος του για τον Οδυσσέα και τους Ατρείδες είναι πολύ ισχυρό, ώστε να του επιτρέψει να λειτουργήσει με μεγαλοθυμία (στ. 1354-1360).²⁶ Την ύστατη στιγμή αναζητεί ψυχικό έρεισμα στον νέο για την προσβολή που, όπως εξακολουθεί να νομίζει, έγινε σε βάρος του (στ. 1363-1369). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Σοφοκλής διατήρησε σκόπιμα την ψευδή εκδοχή της αφαίρεσης των όπλων του Αχιλλέα,²⁷ προκειμένου να χρησιμοποιήσει το στοιχείο αυτό για τη δραματοποίηση της φιλίας των δύο ηρώων.

Στην πραγματικότητα, η επιμονή του Φιλοκτήτη στο μίσος και την εκδίκηση σε βάρος των εχθρών του έθετε σε δοκιμασία και τη φιλία του με τον Νεοπτόλεμο: ο νέος είχε ως απώτερο στόχο την ευεργεσία των Αχαιών, αλλά ο Φιλοκτήτης επιθυμούσε πρωτίστως να εκδικηθεί τους Ατρείδες και τον Οδυσσέα αρνούμενος να συμβάλει στην επίτευξη της νίκης. Η απόφαση να επιστρέψουν στη Μαλίδα, την πατρίδα του Φιλοκτήτη, είναι έργο που επιβεβαιώνει την προσωπική τιμή του ήρωα απέναντι στη βάναιυση προσβολή που υπέστη από τους αρχηγούς των Αχαιών. Κατά βάθος, η επιλογή της Μαλίδας συνδέεται δραματικά και με την αντίθεση αλήθεια-ψεύδος, γιατί, μετά την πλαστή ιστορία της αφαίρεσης των όπλων του Αχιλλέα, προέκυπτε ζήτημα προσωπικής αξιοπιστίας του Νεοπτολέμου, σε περίπτωση που ο νέος επέλεγε να ευεργετήσει εκείνους που του στέρησαν, όπως είχε ισχυριστεί, τα όπλα του πατέρα του. Στο σημείο αυτό, επομένως, η

25. Πβ την προσβολή της τιμής του Αχιλλέα, *Ιλ.* I, 378-387.

26. Για το μίσος του Φιλοκτήτη πβ ακόμη στ. 631, 791 κ.ε., 1043, 1113 κ.ε. Για την άρνηση του Φιλοκτήτη βλ. Blundell 1989: 217. Την άρνηση του Φιλοκτήτη επαινεί ο Whitman 1951: 178 και ο Kirkwood 1958: 149· αντίθετα, ιδιαίτερα επικριτικός υπήρξε ο Bowra 1944: 293 και ακόμη οι Pratt 1949: 283, Avery 1965: 284, Biggs 1966: 233 και Hamilton 1975: 134.

27. Για το θέμα, Blundell 1989: 216-217 και σημ. 110.

προσβολή της προσωπικής τιμής του Φιλοκτήτη συμπίπτει με την υποθετική προσβολή του Νεοπτόλεμου. Η κατάσταση που δημιουργείται είναι εξόχως ειρωνική, καθώς η ειλικρινής προσπάθεια πειθούς που καταβάλλει στο τέλος ο Νεοπτόλεμος παγιδεύεται από τα προηγούμενα ψεύδη του. Γι' αυτό, όταν ο Φιλοκτήτης αναρωτιέται πώς είναι δυνατό να επιστρέψει ο Νεοπτόλεμος στην Τροία και να βοηθήσει τους Ατρείδες και τον Οδυσσέα, που τον αδίκησαν (στ. 1362 κ.ε.),²⁸ ο νέος παραδέχεται απλώς ότι ο Φιλοκτήτης λέγει εικότα (στ. 1373), και δεν τολμά να του αποκαλύψει την αλήθεια.²⁹ Τη στιγμή, λοιπόν, που ο Νεοπτόλεμος σηκώνει στον ώμο του τον Φιλοκτήτη για να τον οδηγήσει στην πατρίδα (στ. 1403),³⁰ προβάλλεται ένα έργο φιλίας που συναιρεί αινιγματικά, αφενός, την παγίδευση του νέου σε μια επιλογή που προκάλεσαν τα ψεύδη του και, αφετέρου, την ανιδιοτέλειά του, επειδή η επιστροφή στη Μαλίδα θα του στερούσε τη δόξα της μελλοντικής άλωσης της Τροίας.³¹

Με την επέμβαση του Ηρακλή στο σημείο αυτό, το θέμα της φιλίας καθαίρεται από τα στοιχεία της αντίφασης και προωθείται με οδηγό το περιεχόμενο της χάριτος. Ο Ηρακλής είχε προϋποθέσεις προσέγγισης με τον Φιλοκτήτη, αφού είχε υποβληθεί σε πολλούς άθλους προτού φθάσει στην αποθέωση. Επιπλέον, είχε δεχθεί την ευεργεσία του Φιλοκτήτη κατά την κορυφαία στιγμή της πυράς (στ. 670, 801-803), γεγονός που είχε εδραιώσει μια σχέση πατρικής ευγνωμοσύνης και στοργής, με αποτέλεσμα να θεωρείται ο Φιλοκτήτης ο γνησιότερος κληρονόμος των τόξων του Ηρακλή.³² Ακόμη, η φιλία του Ηρακλή

28. Η επιστροφή στην Τροία προκαλούσε στον Φιλοκτήτη σύγκρουση των αισθημάτων του μίσους για τους Ατρείδες και της φιλίας για τον Νεοπτόλεμο (Blundell ό.π.: 218).

29. Schmidt 1973: 234 κ.ε., Easterling 1978: 33.

30. Για τη δραματική σημασία της σκηνης Easterling ό.π.: 29· για τη θεατρική της δύναμη, Taplin 1971: 27 κ.ε.

31. Για το θέμα, Blundell 1989: 223-224· η μελετήτρια έχει τη γνώμη ότι στους στίχους 1402-1407 επιβεβαιώνεται η αμοιβαιότητα της φιλίας του Νεοπτόλεμου και του Φιλοκτήτη.

32. Για τη σημασία του τόξου στην επέμβαση του Ηρακλή, Horpin 1990: 163. Για τη συγγένεια του Φιλοκτήτη με τον Ηρακλή, Bowra 1944: 301-303, Garvie 1972: 226 σημ. 40, Eisner 1979: 332-333· η συγγένεια αυτή προβάλλεται στους στίχους 262, 670, 726-729, 801-803, 1131, 1419-1425. Σημαντικό ρόλο, πάντως, στην προβολή της φιλίας του Φιλοκτήτη με τον Ηρακλή έχουν οι αφηγηματικές αναφορές του ήρωα στην προϊστορία αυτής της σχέσης (στ. 670, 777,

διαφέρει από τη φιλία του Νεοπτολέμου, γιατί δεν σχετίζεται με την απάτη ούτε με την ιδιοτέλεια, καθώς ο Ηρακλής δεν είχε κανένα προσωπικό συμφέρον από την άλωση της Τροίας ή την ευεργεσία των Ατρείδων. Για τον λόγο αυτόν, η φιλία του Ηρακλή λειτουργεί ως χάρις (στ. 1413), ικανή να θεραπεύσει την εκδικητικότητα του Φιλοκτήτη.³³ Έτσι, με το θεϊκό κύρος που, επιπλέον, διαθέτει ο Ηρακλής³⁴ μεταπειθεί τον Φιλοκτήτη και αποκαθιστά την τιμή του. Ο προσβεβλημένος ήρωας γνωρίζει τώρα ότι το μέλλον του προδιαγράφεται από έναν ημίθεο που επιβραβεύθηκε για τους πόνους του με την αθανασία.³⁵

Η λειτουργία των αντιθέσεων στον *Φιλοκτήτη* του Σοφοκλή αποκαλύπτει τη δύναμη της αρχαίας τραγωδίας να διεισδύει στα κριτήρια της ανθρώπινης συμπεριφοράς παρουσιάζοντας την ποικιλομορφία των παραγόντων που προσδιορίζουν τη συμβίωση των ατόμων. Αν και καταδικασμένος να ζει στην ερημία εξαιτίας της ανιάτης πληγής του, ο

801-803): για το θέμα, Roberts 1989: 172. Για τη φιλία του Ηρακλή βλ. ακόμη Winnington - Ingram 1999: 410, Περυσινάκης 1992: 109-115, Pucci 1994: 36.

33. Blundell 1989: 223 και σημ. 131. Διαφορετική είναι η εκτίμηση του Rose 1976: 102. Η Easterling (1978: 39) επισημαίνει ότι η φιλία του Ηρακλή στον *Φιλοκτήτη* αδυνατίζει την ερμηνευτική άποψη για την απομόνωση των ηρώων του Σοφοκλή: γι' αυτό το τραγικό θέμα της απομόνωσης στο δράμα αυτό είναι προτιμότερο να συνδεθεί με το θέμα της φιλίας και της έχθρας.

34. Hoppin 1990: 154-155. Ο Φιλοκτήτης θα πάει στην Τροία υπακούοντας τελικά στη βούληση του θεού, αφού ο Ηρακλής έρχεται εκ μέρους του Δία για να τον σώσει (στ. 1413-1414): για το θέμα, Easterling ό.π.: 35-39, Gill 1980: 143 κ.ε., Greengard 1987: 92, Pucci 1994: 36 σημ. 37. Αντίθετα, έμφαση στη θνητή φύση του Ηρακλή έχουμε στους στίχους 1418-1422. Ο Winnington - Ingram (1999: 410-411) τονίζει ότι ο Φιλοκτήτης πείθεται από τη γνώμη των φίλων: πβ. Kirkwood 1994: 435-436.

35. Ο Eisner (1979: 333) σημειώνει ότι για τον Φιλοκτήτη υπάρχει μόνο αποκατάσταση αλλά όχι και αποθέωση. Την ίδια άποψη έχει και ο Avery (1965: 295-297), ο οποίος υποστηρίζει ότι η κατοχή του τόξου του Ηρακλή δεν ήταν από μόνη της αρκετή για να εξασφαλίσει στον Φιλοκτήτη τη δόξα ενός ημίθεου, τη στιγμή μάλιστα που ο ήρωας δεν μπόρεσε να ξεπεράσει το μίσος του για τους Ατρείδες. Ο Segal συσχέτισε την παρέμβαση του Ηρακλή με την θεραπεία του μίσους του Φιλοκτήτη (1977: 150-152): για το ίδιο θέμα ο Knox (1964: 138 κ.ε.) είχε την άποψη ότι ο Ηρακλής αποκαθιστά τον Φιλοκτήτη χωρίς όμως να μειώνει την αντίστασή του προς τους Ατρείδες: πβ ακόμη Easterling 1978: 37 κ.ε. και Hoppin 1990: 161 κ.ε. Η αποθέωση του Φιλοκτήτη, εξάλλου, συνδέθηκε και με την πιθανότητα εγκαθίδρυσης λατρείας του ήρωα (βλ. Harrison 1989, Περυσινάκης 1992: 114).

Φιλοκτήτης υπερβαίνει κατά πολύ τους εκπροσώπους του Αχαιικού στρατοπέδου στα χαρακτηριστικά της ευπροσηγορίας και της φιλίας που, κανονικά, συμβαδίζουν με την κοινωνική συμβίωση. Με την ακατάβλητη καρτερικότητά του αναμετρώνται διάφορα μοντέλα συμπεριφοράς καθώς και τρόποι εμπέδωσης της ηθικής αρετής στους νέους. Τελικά, η τραγική μορφή του απόλιδος ερημίτη, που αναζητεί την αληθινή φιλία των ανθρώπων, ακυρώνει την ευκαιριακή επιτυχία του ψεύδους και επιτυγχάνει την αναγνώριση της προσωπικής αξίας του ατόμου ως αλάνθαστο κριτήριο για την επιτυχία του συνόλου (νίκη των Αχαιών).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alt (1961) Alt, K., «Schicksal und Φύσις in Philoktet des Sophokles», *Hermes* 89 (1961) 141-174.
- Avery (1965) Avery, H.C., «Heracles, Philoctetes, Neoptolemus», *Hermes* 93 (1965) 279-297.
- Bers (1981) Bers, V., «The Perjured Chorus in Sophocles' *Philoctetes*», *Hermes* 109 (1981) 500-504.
- Beye (1970) Beye Ch. R., «Sophocles' *Philoctetes* and the Homeric Embassy», *TAPA* 101 (1970) 63-75.
- Biggs (1966) Biggs, P., «The Disease Theme in Sophokles' *Ajax*, *Philoctetes* and *Trachiniae*», *CPh* 61 (1966) 223-235.
- Blundell (1988) Blundell, A.W., «The Physis of Neoptolemus in Sophocles' *Philoctetes*», *GRBS* 35 (1988) 137-149.
- Blundell (1989) Blundell, A.W., *Helping Friends and Harming Enemies. A Study in Sophocles and Greek Ethics*, Cambridge 1989.
- Bowra (1944) Bowra, C.M., *Sophoclean Tragedy*, Oxford 1944.
- Daly (1982) Daly, J., «The Name of Philoctetes, *Philoctetes* 670-673», *AJPh* 103 (1982) 440-442.
- Easterling (1977) Easterling, P.E., «Character in Sophokles», *G&R* 24 (1977) 121-129.
- Easterling (1978) Easterling, P.E., «*Philoctetes* and Modern Criticism», *ICS* 3 (1978) 27-39.
- Eisner (1979) Eisner, R., «Philoctetes, Hephaestus, and Heracles», *RSC* 27 (1979) 330-337.
- Erbse (1966) Erbse, H., «Neoptolemos und Philoktet bei Sophokles», *Hermes* 94 (1966) 177-201.

- Garvie (1972) Garvie, A.F., «Deceit, Violence and Persuasion in the *Philoctetes*», τμητ. τόμ. για Q. Cataudella, Catania 1972, σσ. 213-226.
- Gill (1980) Gill, Gh., «Bow, Oracle and Epiphany in Sophocles' *Philoctetes*», *G&R* 27 (1980) 137-146.
- Greengard (1987) Greengard, C., *Theatre in Crisis. Sophocles' Reconstruction of Genre and Politics in Philoctetes*, Amsterdam 1987.
- Hamilton (1975) Hamilton, R., «Neoptolemos' Story in the *Philoctetes*», *AJPh* 96 (1975) 131-137.
- Harrison (1989) Harrison, S.J., «Sophocles and the Cult of Philoctetes», *JHS* 109 (1989) 173-175.
- Harsh (1960) Harsh, Ph.W., «The Role of the Bow in the *Philoctetes* of Sophocles», *AJPh* 81 (1960) 408-414.
- Henry (1974) Henry, A.S., «Βίος in Sophocles' *Philoctetes*», *CR* 24 (1974) 3-4.
- Hinds (1967) Hinds, A.E., «The Prophecy of Helenus in Sophocles' *Philoctetes*», *CQ* 17 (1967) 169-180.
- Hoppin (1990) Hoppin, M.C., «Metrical Effects, Dramatic Illusion, and the two Endings of Sophocles' *Philoctetes*», *Arethusa* 23 (1990) 141-182.
- Inoue (1979) Inoue, E., «Sight, Sound and Rhetoric. *Philoctetes* 29 ff». *AJPh* 100 (1979) 217-227.
- Kirkwood (1958) Kirkwood, G.M., *A Study of Sophoclean Drama*, Ithaca, New York 1958.
- Kirkwood (1994) Kirkwood, G.M., «Persuasion and Illusion in Sophocles' *Philoctetes*», *Hermes* 122 (1994) 425-436.
- Kitto (1976) Kitto, H. D. F., *Η αρχαία ελληνική τραγωδία*, μτφρ. Α. Ζενάκος, Αθήνα 1976.
- Knox (1964) Knox, B., *The Heroic Temper. Studies in Sophoclean Tragedy*, Berkeley 1964.
- Masaracchia (1964) Masaracchia A., «La scena dell' έμπορος nel *Filottete* di Sofocle», *Maia* 16 (1964) 79-98.
- Περυσινάκης (1992) Perysinakis, I.N., «Sophocles' *Philoctetes* and the Homeric epics», *Δωδώνη* 21 (1992) 79-120.
- Podlecki (1966) Podlecki, A.J., «The Power of the Word in Sophocles' *Philoctetes*», *GRBS* 7 (1966) 233-250.
- Pratt (1949) Pratt Jr., N. T., «Sophoclean "Orthodoxy" in the *Philoctetes*», *AJPh* 70 (1949) 273-289.
- Pucci (1994) Pucci, P., «God's Intervention and Epiphany in Sophocles», *AJPh* 115 (1994) 15-46.

- Reinhardt (1976) Reinhardt, K., *Sophokles*, Frankfurt 1976.
- Roberts (1989) Roberts, D., «Different Stories: Sophoclean Narrative(s) in the *Philoctetes*», *TAPA* 119 (1989) 161-176.
- Ronnet (1969) Ronnet, G., *Sophocle. Poète tragique*, Paris 1969.
- Rose (1976) Rose, P.W., «Sophocles' *Philoctetes* and the Teachings of the Sophists», *HSPH* 80 (1976) 49-105.
- Schmidt (1973) Schmidt, J.U., *Sophokles. Philoktet. Eine Struktur-analyse*, Heidelberg 1973.
- Segal (1977) Segal, Ch.P., «*Philoctetes* and the Imperishable Piety», *Hermes* 105 (1977) 133-158.
- Steidle (1968) Steidle, W., «Die Weissagung im *Philoctet* des Sophokles und die Gestalt des Neoptolemos» στο *Studien zum antiken Drama*, München 1968, σσ. 169-192.
- Taplin (1971) Taplin, O., «Significant Actions in Sophocles' *Philoctetes*», *GRBS* 12 (1971) 25-44.
- Vidal-Naquet (1974) Vidal-Naquet, P., «Ο Φίλοκλήτης του Σοφοκλή και η εφηβεία» στο *Μύθος και Τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Στ. Γεωργούδη, Αθήνα 1974, τόμ. Α, σσ. 183-211.
- Whitman (1951) Whitman, C.H., *Sophocles. A Study of Heroic Humanism*, Cambridge 1951.
- Winnington-Ingram (1999) Winnington-Ingram, R.P., *Σοφοκλής. Ερμηνευτική προσέγγιση*, μτφρ. Ν. Πετρόπουλος - Χ. Φαράκλας, Αθήνα 1999.